

II Lidskoprávní a etický princip lidská důstojnost

11.1 Výsostné postavení s napětím ohledně obsahu a dosahu

S etickým a právním pojmem lidská důstojnost se setkáme jako s argumentem v různých etických a právních diskusích a najdeme jej v nejrůznějších dokumentech. Složitější je interpretovat, co znamená tento pojem a co a kdy to také znamená, když někdo uvádí, že se jedná o porušení lidské důstojnosti. Dále bývá sporný rozsah a dosah ochrany zajištěné lidskou důstojností a stanovení toho, která jednání jsou v souladu či naopak v rozporu s lidskou důstojností. Ačkoli se vzhledem k výskytu a postavení v lidskoprávních dokumentech považuje za základ a cíl lidských práv i za paradigma právního systému, objevují se i hlasy, které by tento pojem nejraději vyskrtly z etických a právních argumentací a příslušných textů. Pojem lidské důstojnosti má přesto stále zvláštní postavení v právu a etice. Někdo si pomoci ní může ale jen zaštitovat své právní, etické a politické názory a zneužívat tento pojem.

Princip lidské důstojnosti má výsostné postavení v étosu sociálních a pastoračních pracovníků i v lidskoprávních dokumentech, které se věnují biomedicínským tématům. V biomedicínskoetických diskusích se objevuje pravidelně otázka, co je například lidsky důstojně umírání. V pluralitní společnosti se můžeme rovněž ptát, co znamená lidsky důstojně utvářet lidskou sexualitu. Jedna hlava českého trestního zákoníku nese název Trestné činy proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti. Projekt Světový étos i Prohlášení lidských povinností chtějí posílit a podpořit ochranu lidské důstojnosti a z ní vyplývajících lidských práv.

Jestliže se normativně konstatovalo, že je lidská důstojnost nedotknutelná, je dobré vidět v pozadí bolestné hrůzné zkušenosti zejména z období nacistického režimu. Právě proto, že je lidská důstojnost fakticky stále porušitelná, stanovuje se normativně, že je nedotknutelná, aby mohla sloužit jako kritický nástroj proti rozmanitému porušování. Označuje se proto také jako „*sumář negativních práv na ochranu nebo jako ztělesnění přisuzování lidských práv*“.⁴⁴¹

⁴⁴¹ Dabrock Peter / Lars Klinnert: Verbrauchende Embryonenforschung: Kommt allen Embryonen Menschenwürde zu? In: Darbrock Peter / Lars Klinnert / Stefanie Scharden: Menschenwürde und Lebensschutz. Herausforderungen theologischer Bioethik, s. 178.

Existuje nabídka různých konceptů lidské důstojnosti (zahrnujících přístupy k metodické fundovanosti, normativnímu obsahu s jeho odůvodněním a oblasti použití), mezi nimiž lze jako nejznámější uvést:⁴⁴²

- lidskou důstojnost jako ochranu sebeurčení; jako vztah uznání;
- jako právo na zajištění existenčního minima a uspokojení jiných základních životních potřeb (tzv. sociální koncept);
- jako ochranu bazálních práv (tzv. ensemble teorie);
- jako subjekt možné zodpovědnosti;
- jako ochranu před ponižováním a před narušením sebeúcty; jako symbol solidarity druhu.

Dovolíme si poznámku, že je zajímavé, že v tomto výčtu není uvedena idea člověka stvořeného k Božímu obrazu a podobnosti, jež pro mnohé představuje duchovní neopominutelné kořeny, impulsy či jiskry pro lidskoprávní pojem lidské důstojnosti.

Také se stává, že prostřednictvím lidské důstojnosti argumentují dvě protichůdné strany v eticko-právních diskusích a vyvodí rozdílné výstupy, které vedou k různým napětím a neshodám – typickým příkladem je oblast biomedicínsko-etických diskurzů. Například církev často užívá principu lidské důstojnosti při odůvodnění svých morálních stanovisek. Při tvorbě Všeobecné deklarace lidských práv (1948), která odpovídala na hrůzné činy nacistické ideologie, navrhovaly dva zúčastněné státy, aby se zapsala jako pojetí člověka idea člověka stvořeného k Božímu obrazu a podobnosti. Zástupci ostatních států nesouhlasili, přičemž argumentovali tím, že takový obraz člověka všichni nevyznávají a nemohl by pro ně být závazný. Proto se zvolil nenáboženský výraz lidská důstojnost, který se vzal z filosofické tradice. Nikdo se nemohl cítit být vyloučeným a zase vyznavači žido-křesťanské ideje člověka stvořeného k Božímu obrazu a podobnosti či člověka místopřítelce Boha na zemi, abychom nezapomínali na muslimy, se mohli přidat, když pro lidskoprávní pojem lidská důstojnost spatřují nejhlubší kořeny či impulsy ve svém pojetí člověka stvořeného k Božímu obrazu a podobnosti.

⁴⁴² Bielefelder Memorandum zur Bedeutung der Menschenwürde in der Medizin der ZIF – Forschungsgruppe „Herausforderungen für Menschenbild und Menschenwürde durch neuere Entwicklungen der Medizintechnik“. ZIF-Mitteilungen 3/2011. In: http://www.uni-bielefeld.de/%28de%29/ZIF/FG/2009Medizintechnik/Berichte/ZIF-Mitteilungen.-Bielefelder_Memorandum.pdf (16. 12. 2011).

Pro nás jsou to vše důvody, abychom se pokusili si tento pojem přiblížit a ukázat si i některé oblasti, v nichž dochází k rozdílným přístupům a interpretacím. Nejprve nahlédneme do vybraných textů, v nichž se s lidskou důstojností operuje, a budeme sledovat, jak a nakolik jí lze porozumět.

11.2 Základ lidskoprávních standardů: příklady na globální a regionální úrovni

Začneme logicky Všeobecnou deklarací lidských práv (dále jen VDLP), kde se v preambuli kromě jiného dočteme, že „uznání přirozené důstojnosti (the inherent dignity; der angeborenen Würde) a rovných a nezcizitelných práv všech členů lidské rodiny je základem svobody, spravedlnosti a míru ve světě“ a že mezinárodní společenství zdůrazňuje „znovu svou víru v základní lidská práva, v důstojnost a hodnotu lidské osobnosti (in the dignity and worth of the human person; an die Würde und den Wert der menschlichen Person)“; v článku 1 se potom jako normativní ideál deklaruje, že „Všichni lidé rodí se svobodní a sobě rovni v důstojnosti i právech. Jsou nadáni rozumem a svědomím a mají spolu jednat v duchu bratrství“. Český překlad⁴⁴³ má jako ekvivalent anglického „the inherent“ „přirozená“, zatímco německý překlad „vrozená“, což považujeme s ohledem na metaforický jazyk z teorie lidských práv za vhodnější a odpovídající, protože poukazuje na neodmyslitelné spojení s lidským bytím či lidstvím jako takovým. Rozdíl je i v překladu „person“: česky přeloženo jako „osobnost“, německy výstižněji jako „osoba“, což představuje etickoprávní normativní pojem.

Uvedený pojem lidská důstojnost zde není více záměrně vysvětlován. Můžeme si domyslet, že vypočtená lidská práva v textu představují určitou konkretizaci lidské důstojnosti, že jí dávají obsah, rozvíjejí ji a že jsou zde kvůli tomu, aby byla lidská důstojnost každého respektována, chráněna a zajištěna. V tomto smyslu pak můžeme vyslovit pojetí, že je lidskoprávní princip lidská důstojnost základem a cílem lidských práv.

Myšlenku, že je lidská důstojnost základem lidských práv, uznávají smluvní státy pak přímo v preambuli Mezinárodního paktu o občanských a politických právech i Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech:

⁴⁴³ Srov. <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2005020101> (23. 11. 2011).

„...these rights derive from the inherent dignity of the human person; tato práva se odvozují od vrozené důstojnosti lidské osoby“.⁴⁴⁴

Děti mají být dle preambule Úmluvy o právech dítěte vychováni kromě jiného i „v duchu důstojnosti“.

Vedle dětí jsou zvláště zranitelnou skupinou osob pro porušování lidských práv lidé s postižením. Úmluva o právech osob s postižením (CONVENTION on the RIGHTS of PERSONS with DISABILITIES)⁴⁴⁵ konstatuje v bodu h) preambule, že diskriminace každé osoby na základě jejího postižení je „porušením vrozené důstojnosti a hodnoty lidské osoby“ („...a violation of the inherent dignity and worth of the human person“); v bodu y) se předkládá tato úmluva jako ta, jež má podporovat a chránit práva a důstojnost osob s postižením a tím přispět „významným způsobem k odstranění hlubokého sociálního znevýhodnění“ těchto osob a podpořit „na základě rovných příležitostí jejich účast ve všech oblastech občanského, politického, hospodářského, sociálního a kulturního života...“. Můžeme snad vyčíst, že sociální znevýhodnění znamená porušení lidské důstojnosti a že lidská důstojnost a lidská práva těchto osob jsou důvodem, proč sociální znevýhodnění odstraňovat. Lidská důstojnost a lidská práva jsou dále podkladem pro rovné příležitosti a participaci ve všech oblastech života.

V článku 1 se vyjadřuje účel této úmluvy, který spočívá v podpoře, ochraně a zajištění „plného a rovného užívání všech lidských práv a základních svobod všemi lidmi s postižením a v podpoře respektování a úcty k jejich inherentní (vrozené) důstojnosti“. Článek 3 – Všeobecné principy (General principles) uvádí hned v odstavci a. respektování inherentní důstojnosti, individuální autonomie, včetně svobody činit vlastní rozhodnutí, a nezávislosti těchto osob („Respect for inherent dignity, individual autonomy including the freedom to make one's own choices, and independence of persons“).

Od příkladů lidskoprávních dokumentů na globální úrovni přejdeme k úrovni regionální a nahlédneme do Charty základních práv EU: v preambuli zaznává, že „Únie, vědoma si svého duchovního a mravního dědictví, se opírá o nedílné, všeobecné hodnoty lidské důstojnosti, svobody, rovnosti a solidarity...“. Kapitola I je

⁴⁴⁴ V českém překladu Mezinárodního paktu o občanských a politických právech se již objevuje místo osobnosti lidská bytost, v druhém Paktu najdeme „osobnost“.

⁴⁴⁵ Srov. <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>; http://www.mpsv.cz/files/clanky/10774/umluva_CJ_rev.pdf (23. 11. 2011).

nadeřána Důstojnost (Dignity; Würde des Menschen) a její článek 1 Lidská důstojnost (Human Dignity; Menschenwürde des Menschen), který stanovuje, že „Lidská důstojnost je nedotknutelná. Musí být respektována a ochráněna“. Další články kapitoly I jsou nazvány Právo na život (čl. 2), Právo na osobní integritu/Right to the integrity of the person/Recht auf Unversehrtheit (čl. 3), Zákaz mučení a nelidského nebo ponižujícího zacházení nebo trestu (čl. 4), Zákaz otroctví a nucených prací (čl. 5). Tyto jednotlivé články obsahují ještě své odstavce, pomocí nichž jsou rozvedeny.

Tak například článek 2 Právo na život:

„1. Každý má právo na život.

2. Nikdo nesmí být odsouzen k trestu smrti nebo popraven“;

článek 3 Právo na osobní integritu:

„1. Každý má právo na respektování své tělesné a duševní integrity.

2. V lékařství a biologii se musí respektovat zejména:

- svobodný a ze znalosti věci vycházející souhlas dotčené osoby, daný zákonem stanoveným způsobem,
- zákaz eugenických praktik, zejména těch, které mají za cíl vybírání osob,
- zákaz využívání lidského těla a jeho částí jako zdroje zisku,
- zákaz reprodukčního klonování lidí“;

článek 5 Zákaz otroctví a nucených prací:

„1. Nikdo nesmí být držen v otroctví nebo nevolnictví.

2. Po nikom se nesmí vyžadovat, aby vykonával nucené práce.

3. Obchodování s lidmi se zakazuje.“

Napadne nás otázka, zda jednotlivé články kapitoly I a jejich odstavce představují konkretizaci a interpretaci principu lidské důstojnosti v určitých kontextech a případech. Nahrávalo by tomu vymezení základních principů z preambule, jak jsme uvedli výše, protože Charta základních práv EU je ve svých kapitolách koncipována dle těchto základních principů: kapitola II Svobody; kapitola III Rovnost, kapitola IV Solidarita; kapitola V Práva občanů.

Poukazovaly by na toto pojetí i vybrané oblasti kapitoly I, na nichž lze přiblížit, co znamená respektování, ochrana a porušování lidské důstojnosti a co je možno stanovit jako normativní obsah, na němž je v kontextu pluralitní společnosti a EU nějaká shoda. Nesmí se přitom ale zapomínat na konstatování, že je lidská důstoj-

nost základem všech lidských práv. Takže nelze ji nevidět i v ostatních kapitolách Charty.

Dle textu Charty i předchozích vybraných lidskoprávních dokumentů můžeme ale již zde a nyní vyvodit, že lidská důstojnost nehraje roli jednoho z lidských práv, ale že je jako princip zařazena jako jejich základ. Z toho plyne důležitý důsledek, že totiž dle takového pojetí není možno porovnávat lidskou důstojnost s jiným právem. Porovnávat lze jen jednotlivá práva mezi sebou. Vedou se o tom mnohé diskuse, které však přesahují rámec této publikace.

11.3 V lidskoprávních standardech v kontextu biomedicíny

Stejně jako Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech deklaruje odvozování lidských práv přímo z lidské důstojnosti také preambule Doporučení Rady Evropy č. 1418/1999 o ochraně lidských práv a důstojnosti nevyléčitelně nemocných a umírajících („Charta práv umírajících“) a spadá do ochrany této důstojnosti a z ní vyplývajících práv své poslání.⁴⁴⁶

Zajímavé je, že z čeho tato Charta v preambuli vyvozuje povinnost respektovat, chránit a zajišťovat důstojnost všech nevyléčitelně nemocných a umírajících: „Povinnost respektovat a chránit důstojnost všech nevyléčitelně nemocných a umírajících osob je odvozena z nedotknutelnosti lidské důstojnosti ve všech obdobích života. Respekt a ochrana nacházejí svůj výraz v poskytnutí přiměřeného prostředí, umožňujícího člověku důstojně umíráti.“ Velmi důležité je sdělení o nedotknutelnosti lidské důstojnosti ve všech fázích lidského života, z čehož plyne závěr, že ani znak určitá fáze či období lidského života nesmí být kritériem, podle něhož by někdo chtěl nepřiznávat či odebírat někomu lidskoprávní status lidské důstojnosti. Jedná se o velmi stěžejní téma s ohledem na univerzalitu lidské důstojnosti a lidských práv, jak si ukážeme později. Také si všimneme vyjádření o zajištění přiměřeného prostředí, pomocí něhož se naplňuje respektování a ochrana lidské důstojnosti těchto zranitelných osob a které umožňuje důstojné umírání.

Lidská důstojnost a z ní odvozená práva tvoří základní kostru tohoto Doporučení. V prvním pilíři jsou vypočítány konkrétní faktory, které ohrožují „Základní práva odvozená z důstojnosti nevyléčitelně nemocných nebo umírajících osob“, aby se v dalším pilíři dokumentu vyjmenovaly rozvinuté body, prostřednictvím

⁴⁴⁶ Srov. např. In: http://is.muni.cz/th/40333/f_m/Priloha_c_4.pdf (24. 11. 2011).

Objevuje se ještě v článku 10 – Rovnost, spravedlnost a nestrannost:

„*Principiální rovnost všech lidských bytostí v důstojnosti a právech je třeba respektovat a zacházet s nimi tedy spravedlivě a nestranně.*“

A v článku 12 – Respekt ke kulturní rozmanitosti a pluralismu, v němž se zohledňuje důležitost kulturní rozmanitosti a pluralismu, čímž se ale nesmí odůvodňovat porušení lidské důstojnosti, lidských práv a základních svobod.

Prostřednictvím článku 28 pak odmítá mezinárodní společenství jednání, která jsou v rozporu s lidskou důstojností, lidskými právy a základními svobodami.

Téma posledních dvou článků můžeme dát do souvislosti s Všeobecným prohlášením UNESCO ke kulturní rozmanitosti z roku 2001, jež ve svém úvodu zdůrazňuje přesvědčení, že jsou „*rozšiřování kultury a výchova ke spravedlnosti, svobodě a míru nezbytné vzhledem k důstojnosti člověka a posvátným závazkem pro všechny národy*“⁴⁴⁹. V části nadepsané Kulturní rozmanitost a lidská práva a jejím článku 4 – Lidská práva jako záruky pro kulturní rozmanitost se upozorňuje na to, že „*obrana kulturní rozmanitosti je etickým imperativem, který je nerozlučně spjat s respektováním lidské důstojnosti. Vyžaduje závazek respektovat lidská práva a základní svobody, zejména práva osob, která patří k menšinám nebo původním národnostním skupinám. Nikdo nesmí porušovat lidská práva a základní svobody s odvoláním na kulturní rozmanitost, tak jak jsou písemně stanovena ve všeobecně uznaných mezinárodních úmluvách, ani omezovat jejich rozsah*“⁴⁵⁰

11.4 V ústavách

Na národní úrovni Listina v souladu s mezinárodními lidskoprávními dokumenty v článku 1 uvádí, že „*Lidé jsou svobodní a rovní v důstojnosti i v právech. Základní práva a svobody jsou nezadatelné, nezcizitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné*“, a v článku 10, že „*(1) Každý má právo, aby byla zachována jeho lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst a chráněno jeho jméno*“⁴⁵¹.

Na tomto místě ještě zmíníme Trestní zákoník ČR a jeho Hlavu III. *Trestné činy proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti*, pomocí níž se upravují trestné činy,

⁴⁴⁹ Allgemeine Erklärung zur kulturellen Vielfalt (UNESCO). In: Fritzsche Karl-Peter: Menschenrechte. Eine Einführung mit Dokumenten, s. 375.

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 376-377.

⁴⁵¹ <http://www.helcom.cz/view.php?cislocianku=2005020102> (25. 11. 2011).

kteří ohrožují lidskou důstojnost v sexuální oblasti, tzn., že se jí dotýkají pouze v této pohlavní sféře, a proto se poskytuje zvýšená ochrana lidské důstojnosti v oblasti sexuálních vztahů. Souvisí s tím důraz na zajištění práv a svobod zejména žen a dětí. V obecném úvodu do této hlavy jsou vyjmenovány některé související mezinárodní lidskoprávní dokumenty. Zahrnuté trestné činy hlavy III. mají postihovat jednání, která jsou „*v rozporu s mravními názory společnosti na sexuální vztahy*“. Vedle ochrany lidské důstojnosti jsou vyjmenovány další skutečnosti, které jsou zde chráněny: svoboda rozhodování v pohlavních vztazích; nerušený mravní a tělesný vývoj dětí; mravní výchova mládeže a mravopovědnost dospělých.⁴⁵²

Bylo by zajímavé se zamýšlet nad tím, zda je vhodné a odpovídající oddělovat vypočtené předměty ochrany od ochrany lidské důstojnosti, jestli tedy svoboda rozhodování i v pohlavních vztazích, mravní a tělesný vývoj i mravní výchova nakonec nejsou spojeny s lidskoprávním principem lidské důstojnosti. Stejně tak je otázkou, jestli při stanovení ohrožování a ochrany lidské důstojnosti je vhodné a odpovídající konstatovat, že se postihují jednání, která jsou v rozporu jen s mravními názory společnosti: co kdyby se názor společnosti v něčem většinou změnil?

Ústava Spolkové republiky Německo pro zajímavost v preambuli vyznává zodpovědnost před Bohem a lidmi a hned v prvním článku (Lidská důstojnost; vázanost státní moci základními právy) první části Základní práva zaznívá: „*Důstojnost člověka je nedotknutelná. Respektovat a chránit ji je povinností veškeré státní moci*“ (odst. 1); v odstavci 2 následuje, že se německý lid hlásí „*proto k nedotknutelným a nezcizitelným (nezadatelným) lidským právům jako k základu každého lidského společenství, míru a spravedlnosti ve světě*“; konečně v posloupnosti poslední odstavce článku 1 stanovuje, že „*následující základní práva zavazují zákonodárství, výkonovou moc a vykonávání soudní pravomoci jako bezprostředně platné právo*“⁴⁵³.

Vnímáme vliv odstavce 1 na první článek Charty základních práv EU a lidskou důstojnost jako základní princip. Ze slova „*proto*“ druhého odstavce můžeme vyčíst, že lidská práva zaručují respektování a ochranu lidské důstojnosti, která je jejich cílem. Máme před očima opět etický a právní princip lidské důstojnosti jako

⁴⁵² Šámal Pavel a kol.: Trestní zákoník II. Komentář. 1. vydání, Praha: C. H. Beck, 2010, s. 1647.

⁴⁵³ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, Stand: Juli 2009, s. 12-13.

základ a cíl lidských práv. Třetí odstavce označuje výčet základních práv, který přijde, a navazuje na předchozí odstavce, resp. odstavce tím, že následující práva označuje jako základní, což vyjadřuje, že se jedná o lidská práva, která jsou součástí ústavy dané země.

Princip lidské důstojnosti konstituuje strukturálně ústavu, které předchází a vůči níž se označuje jako transcendentní a nadčasová. Transcendentní se v této souvislosti míní podmínka možnosti, nutný předpoklad pro rovnoprávnou a svobodnou společnost a spravedlivou vládu. Lidská důstojnost vyšla najevo a stala se významnou jako kontrastní zkušenost na pozadí dějinných zkušeností bezpráví. Kdo je nositelem lidské důstojnosti, má právo na rovné zacházení, na práva a svobody. Etickoprávně vystihuje, že je někdo „subjektem spravedlivé komunikace“ („*der Gerechtigkeitskommunikation*“), jež je pro právo konstitutivní. Z ní vycházející lidská práva mají proto zajišťovat život v rámci spravedlivého práva. Etickoprávní přístup vyjadřuje z úhlu pohledu dílčích právních aspektů, že „*důstojný život je život v právu („ein Rechtsleben“), nezákonný život („ein rechtsloses Leben“) neodpovídá kritériím důstojnosti, a kritérium důstojnosti se plně uplatňuje tam, kde existuje spravedlivé právo jako instituční předpoklad seberozvoje v lidském životě*“.⁴⁵⁴

11.5 V étosu sociálních pracovníků

Sondou do další oblasti bude v kontextu studijního programu Sociální a pastorační práce Mezinárodní etický kodex sociálních pracovníků, kde se pojem lidské důstojnosti rovněž vyskytuje.⁴⁵⁵

Článek 4 Principy konstatuje, že „*Sociální práce je založena na respektu k hodnotě a důstojnosti všech lidí a na právech, která z toho vyplývají*“ („*Social work is based on respect for the inherent worth and dignity of all people, and the rights that follow from this*“). Pomineme, že česká verze v tomto případě nepřekládá

⁴⁵⁴ Mieth Dietmar: Grenzenlose Selbstbestimmung? Der Wille und die Würde Sterbender, s. 40-41.

⁴⁵⁵ Srov. např. Mezinárodní etický kodex sociální práce – principy. Návrh přijatý valným shromážděním IFSW (Mezinárodní federace sociálních pracovníků), Adelaide, Austrálie, 29. 9. - 1. 10. 2004. In: <http://www.socialniprocnici.cz/images/pdf/Mezinarodni%20eticky%20kodex.pdf> (2. 12. 2011); Ethics in Social Work, Statement of Principles, in: <http://www.ifsw.org/f38000032.html> (2. 12. 2011); rozvedeno více také v textu Milfait René: Fundamentální eticko-lidskoprávní principy etických kodexů sociálních pracovníků. Objasnění s odpovídajícími povinnostmi a zodpovědnostmi. In: Etika a lidská práva v sociální práci, Praha: Centrum sociálních služeb Praha, JPD 3 – CZ.04.3.07/2.1.00.1/0003, 2008, s. 61-76.

výraz „inherent“ a že se kromě důstojnosti do textu vkládá ještě „hodnota“ člověka. Pro nás je zase nálezem, že práva vyplývají z důstojnosti. Vzhledem k tomu, že je součástí definice sociální práce věta „*Základem sociální práce jsou principy lidských práv a sociální spravedlnosti*“ (čl. 2) a že další článek 3 považuje mezinárodní lidskoprávní dokumenty za obecné standardy a jmenuje hlavní relevantní dokumenty pro sociální práci, můžeme dojít k závěru, že se lidská důstojnost považuje za základ lidských práv.

Kodex nekončí v započatém článku 4 citovaným souvětím, ale pokračuje tím, že „*Sociální pracovníci podporují a chrání fyzickou, duševní, emocionální a duchovní integritu a blaho každého člověka. To znamená:*“. Než se seznámíme s oním rozvinutím, dotkneme se doplněné ochrany celostně chápané integrity, a tedy celostního pojetí člověka vložené do těsné blízkosti lidskoprávního principu lidské důstojnosti a vyplývajících lidských práv. Připojíme-li si, že se ještě kromě toho pohybujeme v etickém kodexu, stává se často v jiných souvislostech opakovaně celostní pojetí člověka normativním a závazným a nejen tedy popisným. Dovolíme si proto poznamenat, že respektovat důstojnost člověka znamená chránit a podporovat všechny rozměry jeho celostně chápané integrity, resp. celostního pojetí člověka. Podobně se orientuje ve své preambuli i námi výše zmíněná Všeobecná deklarace o bioetice a lidských právech, když má na paměti, že identita osoby zahrnuje biologickou, psychologickou, sociální, kulturní a spirituální dimenzi.

Mohli bychom se taky ptát autorů obou dokumentů, proč neuvádějí mravní rozměr a proč zrovna Mezinárodní etický kodex sociálních pracovníků nezaznamenává sociální integritu.

Budeme se dále věnovat příslibnému rozvinutí v článku 4 kodexu, jež budeme považovat za určitou konkretizaci respektování důstojnosti člověka a podpory a ochrany jeho celistvé integrity. Kodex ve čtyřech bodech praví, co to v souvislosti se sociální prací znamená:

1. Respektovat právo na sebeurčení – sociální pracovníci respektují a podporují právo lidí na provádění vlastní volby a rozhodnutí, nezávisle na jejich hodnotách a životních rozhodnutích, za předpokladu, že to neohrozí práva a legitimní zájmy druhých.

2. Podporovat právo na participaci – sociální pracovníci podporují plné zapojení a účast lidí, kteří používají jejich služby, takovými způsoby, aby mohli dosáhnout zmocnění ve všech aspektech rozhodování a jednání, která ovlivňují jejich život.

3. Jednat s každým člověkem jako s celostní bytostí – sociální pracovníci se zajímají o celého člověka v rámci rodiny, komunity a společenského a přirozeného prostředí a usilují o rozpoznání všech aspektů života dané osoby.

4. Identifikovat a rozvinout silné stránky – sociální pracovníci se zaměřují na silné stránky jednotlivců, skupin a komunit, a tak podporují jejich zmocnění (empowerment).

Okomentovat můžeme například odstavec 3, který rozšiřuje celostní pojetí lidské bytosti tím, že jej vidí jako součást svého prostředí.

Odstavec 4 zavádí princip empowerment, který je znám například z oblasti podpory obětem obchodu s lidmi.

11.6 Ve stanoviscích církví

Příkladem zdůrazňování pojmu lidská důstojnost v církevních dokumentech bude nejprve Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě (Gaudium et spes=GS) z II. vatikánského koncilu. Část první Povolání člověka má kapitolu 1 nazvanou Důstojnost lidské osoby, jejíž první článek (GS 12) je nadepsán Člověk je stvořen k Božímu obrazu. Tato idea člověka stvořeného k Božímu obrazu umožňuje dle dokumentu uznat „pravou důstojnost a povolání“ člověka. Důstojnost vyžaduje, aby člověk jako celistvý „oslavoval Boha“ a „nepřisluhoval nezřízeným náklonnostem svého srdce“ (GS 14). Důstojnost člověka je tedy „zvláště významně založena v jeho povolání ke společenství s Bohem“ (GS 19); v Bohu má důstojnost „základ a dovršení“ (GS 21). Důstojnost je „vážně poškozena a záhady života a smrti, viny a bolesti zůstávají bez řešení, takže lidé nezdědka upadají do beznaděje“, jestliže „tento božský základ a naděje ve věčný život chybí“ (GS 21). Lidství člověka je vtělením Ježíše Krista, jenž se tím „jistým způsobem spojil s každým člověkem“, pozdviženo „k vznešené důstojnosti“ (GS 22). Stále přítomný Duch Boží působí, že „kvas evangelia probudil a stále probouzí v srdcích lidí nepotlačitelnou touhu po důstojnosti“ (GS 26). Důstojnost dle encykliky dále vyžaduje, aby člověk „jednal podle vědomé a svobodné volby, to znamená hýbán a podněcován z nitra osobním přesvědčením, a ne ze slepého vnitřního popudu nebo pouze z vnějšího donucení. Těto důstojnosti člověk dosahuje tím, že se osvobozuje z každého zajetí vášní, směřuje k svému cíli svobodnou volbou dobra a účinně a s vynalézavou přičinlivostí si obstarává vhodné prostředky“ (GS 17).

Sociální encyklika Pacem in terris⁴⁵⁶ považuje Všeobecnou deklaraci lidských práv za „významný krok na cestě k vytvoření právního a politického řádu všech národů světa“, protože je v ní „slavnostně uznána osobní důstojnost všech lidí, každému člověku se zde přiznává právo svobodně hledat pravdu, jednat podle mravních norem, dožadovat se spravedlnosti, vést život důstojný člověka a jiná práva, která s uvedenými souvisejí“ (čl. 144). Tato osobní práva je třeba podle encykliky účinně chránit a „pramení přímo z osobní důstojnosti, a proto jsou právy všeobecně platnými, neporušitelnými a neproměnnými“ (čl. 145). Dále se hovoří o právech člověka ve spojení s důstojností: „člověk má právo na život, na tělesnou nedotknutelnost, na nutné a dostatečné prostředky k důstojnému způsobu života: mezi ně patří především obživa, osázení, bydlení, odpočinek, lékařská péče a nezbytné sociální služby...“ (čl. 9, 11).

Navážeme a uvedeme ještě jako příklad řeč papeže Jana Pavla II. při pastoračním návštěvě USA v roce 1979 před Generálním shromážděním OSN⁴⁵⁷, v níž s ohledem na vyzdvižení Všeobecné deklarace lidských práv kromě jiného zaznělo, že se tato deklarace „snaží vzbudit všeobecné vědomí o důstojnosti člověka a definovat aspoň některá nezczizitelná práva člověka (...) Celek lidských práv odpovídá substanci lidské důstojnosti v jejím úplném porozumění, a ne v omezení jen na jedinou dimenzi. Vztahují se k uspokojení základních potřeb člověka, na výkon jeho svobody, na jeho vztah k druhým osobám“; a že „každá lidská bytost vlastní důstojnost, která nesmí být nikdy – i když žije osoba v konkrétním a dějinném kontextu –, ponížena (znevážena), porušena nebo zničena, ale naopak musí být ctěna a chráněna, jestliže chceme skutečně budovat mír“.

Církevní stanovisko nyní prolne s biomedicínsko-etickou oblastí, jež dostala v souvislosti s pojmem lidské důstojnosti slovo již výše. Nahlédneme krátce do Úvodu a První části: Antropologické, teologické a etické aspekty lidského života a reprodukce Dignitas Personae (Důstojnost osoby).⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Pacem in terris. Encyklika Jana XXIII. o míru mezi všemi národy v pravdě, spravedlnosti, lásce a svobodě z 11. dubna 1963. In: Sociální encykliky (1891-1991), s. 175-221.

⁴⁵⁷ ANSPRACHE VON JOHANNES PAUL II. AN DIE VOLLVERSAMMLUNG DER VEREINTEN NATIONEN. PASTORALBESUCH DER VEREINIGTEN STAATEN VON AMERIKA New York, 2. Oktober 1979, ©Copyright 1979 - Libreria Editrice Vaticana. In: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/1979/october/documents/hf_jp-ii_spe_19791002_general-assembly-onu_ge.html (27. 10. 2011).

⁴⁵⁸ Kongregace pro nauku víry: Instrukce Dignitas Personae. O některých otázkách bioetiky, 2008, Praha: KN, 2009; Kongregation für die Glaubenslehre: Instruktion Dignitas Personae. Über einige Fragen der Bioethik. In: www.dbk.de (7. 12. 2011).

Půjdeme po stopách pojmu lidské důstojnosti. Hned v prvním odstavci zazní konstatování, že „každému člověku je nutno uznat důstojnost osoby od početí až do přirozené smrti. Tento základní princip, který vyjadřuje velké ano k lidskému životu, musí být ve středu etického uvažování o biomedicíně výzkumu“; pomocí tohoto principu chce církev „vysvětlit a řešit související morální problémy“. Citovaný odstavček obsahuje důrazy, které jen krátce podtrhneme: zde, v kontextu argumentace církve v této oblasti, překládáme uznat, ne přiznat, aby se zvýraznila univerzalita principu lidské důstojnosti a abychom se vyvarovali toho, že bude někdo někde rozhodovat o přidělování lidské důstojnosti. Stanovisko církve uznává důstojnost každému od početí a vykládá svůj základní princip tak, že potvrzuje a chrání lidský život. Lidská důstojnost a ochrana života jsou si zde blízko, z lidské důstojnosti vychází ochrana lidského života. Silné spojení lidské důstojnosti a práva na život zachytíme za chvíli v čl. 4.

Před očima má Instrukce celostní pohled na člověka a jeho povolání (čl. 3). Učitelství církve chce podpořit „kulturní perspektivu, jež ve vědě spatřuje hodnotnou službu úplnému dobru života a důstojnosti každého člověka“ (3). Za negativní a nepřijatelné jednání v souvislosti s procesem plození se označují ta, která způsobují zničení člověka nebo používají prostředky, které poškozují důstojnost osoby (4). V kontextu zásahů do embrya připomíná Instrukce *základní etická kritéria*, která mají sloužit k posouzení všech morálních otázek. Proto se v zápletkách konstatuje, že od okamžiku zplození náleží nově vzniklému lidskému životu „bezpodmínečný respekt, kterým jsme zavázáni člověku v jeho tělesné a duševní celistvosti. Člověk musí být od svého početí respektován jako osoba a takto se s ním musí jednat a v důsledku toho se mu musí od tohoto okamžiku uznat práva osoby a mezi nimi především nedotknutelné právo každého nevinného člověka na život“ (4).⁴⁵⁹

Zajímavým následným krokem je, že se toto konstatování etické povahy doporčuje jako „fundament každého právního řádu“ s tím, že se doplňuje komentářem v tom smyslu, že univerzální jsou lidská práva i lidská osoba, která je jejich subjektem (5).⁴⁶⁰ Lidské embryo má dle Instrukce důstojnost od počátku a „respektování

této důstojnosti náleží každému člověku, protože má vlastní důstojnost a vlastní hodnotu v sobě nesmazatelně vtisknutou“ (6).

Specifické odůvodnění důstojnosti staví Instrukce na biblických textech, zejména na skutečnosti vtělení a spojení lidské a božské dimenze života. Doslova se praví, že „důvod nedotknutelné hodnoty člověka“ spočívá v tom, že „vlastní věčné určení a je povolán, aby měl podíl na trojiční lásce živého Boha“ (8). Zmíněná hodnota se přiznává každému člověku pouze na základě jeho existence a odmítají se veškerá kritéria diskriminace lidské důstojnosti, ať již dle biologického, psychologického, kulturního nebo zdravotního vývoje (8). V každé fázi bytí člověka se totiž odráží „tvář jednorozného Syna Božího“ (8). Důležitý motiv, že ani fáze života nesmí být a není kritériem pro přisuzování či nepřisuzování lidské důstojnosti, je připomenut dále s ohledem na „morální hodnotu biomedicínské vědy“, jež závisí na „bezpodmínečném respektu, který náleží každému člověku ve všech momentech jeho bytí“ (10).

Zřetelná je silná pozice pojmu lidská důstojnost i pojetí, že ona je základem a cílem lidských práv.

Tím více potěší a je pozoruhodné, když čteme v dokumentu Papežské biblické komise nazvaném *Bible a morálka*, že ani idea lidské důstojnosti a lidské přirozenosti jako určitých antropologických koncepcí není a nesmí být „určujícím činitelem“ mravního jednání křesťana, ale že základem pro to je a zůstává jejich vztah k Ježíši Kristu, spojení s Ním, další sjednocování s Ním a Jeho následování. Konkrétně zde například zaznívá, že „Mravní jednání se zakládá přímo na spojení s Kristem a na přebývání Ducha, ze kterého pramení a jehož je projevem“. Prostřednictvím Ježíše Krista přece Bůh ospravedlňuje každého člověka na základě víry⁴⁶¹ (srov. Řím 6,2; 1,17: „V něm se totiž zjevuje Boží spravedlnost z víry k víře, jak je psáno: „Spravedlivý pak bude žít z víry“).

Evangelická teologie a církev odůvodňují „nelibovlnost a nedisponibilitu důstojnosti člověka především ospravedlněním hříšníka z pouhé milosti“⁴⁶². Byla to luterská reformace, jež v tomto smyslu především přispěla k novověké koncepci

⁴⁵⁹ Tady Instrukce cituje jinou instrukci z roku 1988, a sice Kongregace pro nauku víry: Instrukce *Donum vitae* (Dar života), I, 1, Praha: KN, 2007.

⁴⁶⁰ Srov. Benedikt XVI.: *Ansprache an die Generalversammlung der UNO*, 18. April 2008: AAS 100 (2008), 334.

⁴⁶¹ Papežská biblická komise: *Bible a morálka*. Biblické kořeny křesťanského jednání, Kostelní Vydří: KN, 2010, s. 72-73.

⁴⁶² *Gesetz und Evangelium. Eine Studie, auch im Blick auf die Entscheidungsfindung in ethischen Fragen. Ergebnis eines Studienprozesses der Gemeinschaft Evangelischer Kirchen in Europa* (GEKE), s. 144.

lidské důstojnosti a lidských práv. V učení o ospravedlnění je totiž člověk určen jako osoba pouze díky svému vztahu s Bohem, který nemá ve své moci a který bez Boží iniciativy nelze poznat a prožívat. Není tedy definován prostřednictvím vlastních výkonů. Dle učení o ospravedlnění se člověk vnímá jako bytost, jež není pouhým výsledkem daných podmínek (okolností), ale transcenduje je i všechny pokusy definovat člověka, a tím chtít plně a definitivně vystihnout jeho určení a tajemství. Důstojnost je člověku přisouzena skrze Boží ospravedlňující milost. Lidské právo na svobodu vyznání a svědomí odpovídá dle tohoto pojetí ospravedlnění z milosti a představuje jádro lidských práv. Kalvinismus spojuje ospravedlnění z milosti s posvěcením člověka, tedy s „praktickým fungováním křesťanské existence a pravé bohoslužby“.⁴⁶³

Církev argumentují lidskou důstojností i ve společných dokumentech. Například si můžeme uvést Prohlášení církve a náboženských společností v ČR k problematice eutanazie a doprovázení umírajících, v němž ukotvují lidskou důstojnost „ve víře v Boha a božském aktu stvoření“.⁴⁶⁴

Církev v Německu vydaly publikaci o křesťanské péči o pacienty, zejména s ohledem na konec lidského života a spojené předběžné prohlášení vůle pacienta, v níž kromě jiného pokládají otázku, co je zvláštní na této křesťanské péči. A hned první podkapitola této otázky nese název Zachovat poslední fázi života její důstojnost.⁴⁶⁵

11.7 Jako premisa a cíl lidských práv

Sdělení a stavba lidskoprávních dokumentů, étosu sociálních pracovníků i vyjádření církve nás zavedla k pojetí lidské důstojnosti jako základu lidských práv. Pojem lidské důstojnosti budeme proto chápat jako premisu lidských práv, která ji konkretizují. Můžeme tedy říci, že respektování, ochrana a zajištění jednotlivých základních lidských práv znamená respektovat, chránit a zajišťovat lidskou důstojnost. Lidské

⁴⁶³ Huber Wolfgang: *Gerechtigkeit und Recht. Grundlinien christlicher Rechtsethik*. Dritte, überarbeitete Auflage, München: Gütersloher Verlagshaus, 2006, s. 274-275.

⁴⁶⁴ Srov. např. In: <http://bioetika.ktf.cuni.cz/articles.php?lng=cz&pg=34> (2. 12. 2011).

⁴⁶⁵ *Christliche Patientenvorsorge durch Vorsorgevollmacht, Betreuungsverfügung, Behandlungswünsche und Patientenverfügung. Handreichung und Formular der Deutschen Bischofskonferenz und des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland in Verbindung mit weiteren Mitglieds- und Gastkirchen der Arbeitsgemeinschaft Christlicher Kirchen in Deutschland. Gemeinsame Texte*, 2011, s. 11. In: <http://www.ekd.de/EKD-Texte/2064.html> (7. 12. 2011).

důstojnosti se prostřednictvím základních lidských práv⁴⁶⁶ dostává výslovného (explicitního) právního uznání a určitého obsahového naplnění, takže se nemusí vůči pojmu lidské důstojnosti namítat, že je obsahově prázdná a že jí hrozí naplňování libovolnými, tzn. i svévolnými, obsahy. Jednotlivým lidským právům i celkovému nedílnému katalogu lidských práv se tím pro úplné jejich porozumění otevírá možnost se na lidskou důstojnost odvolávat.

11.7.1 Kategorické hranice pro politické jednání a odůvodnění omezení lidských práv

Nemyslí se tím ale lidská důstojnost jako princip dedukce, z něhož by se obsahy lidských práv nějak nedějně nadčasově s konečnou platností rozvíjely. Ono odvolávání se na lidskou důstojnost se charakterizuje jako kriticky-reflexivní: na základě lidské důstojnosti lze porozumět smysluplné struktuře lidskoprávních principů univerzalistické orientace, lze porozumět úsilí o zrovnoprávnění a zvláštní postavení nezcizitelných (nezadatelných) práv. Z reflexe těchto principů je možno vyvozovat kritéria, pomocí nichž se mohou s prakticky-politickým významem kriticky testovat nové právní požadavky, včetně návrhů na rozšiřování lidskoprávního katalogu. Princip lidské důstojnosti se vztahuje ke všem lidským právům. Souvislost mezi lidskou důstojností a lidskými právy lze pomocí hrubého shrnutí vystihnout funkcí „stanovit kategorické hranice pro politické jednání“ a funkcí „pečlivě odůvodňovat nařízené zacházení s omezením lidskoprávních záruk:“ povinnost svědomitosti a objasnění při takovém omezení nějakého lidského práva vychází ze skutečnosti, že ne každé omezení lidského práva a ne každý zásah do oblasti chráněné lidským právem znamená porušení takového práva (např. spravedlivě odsouzený pachatel trestného činu k odnětí svobody má například omezeno právo na svobodu pohybu, což ale neznamená, že se jedná o porušení tohoto práva). Respekt k důstojnosti člověka se projevuje i v tom, že se vysvětlují a kontrolují různá omezení a poža-

⁴⁶⁶ V této publikaci nebudeme striktně dodržovat rozlišování pojmů základních lidských práv a lidských práv, ale používat obé z důvodu zjednodušení skoro jako synonyma. Setkáme se totiž například se základním právem na vlastnictví, které však může náležet i právnické osobě; dále základní právo volit nemá automaticky vždy charakter lidského práva (např. u dětí do 18 let), ale občanského práva (dle Listiny u nás či Charty základních práv EU pro občany EU). Některá základní práva zaručená ústavou jsou vázána na státní příslušnost (volební právo).

davky, aby se zabránilo svévoli, diskriminaci a aby se umožnilo dotyčným osobám se soudně bránit, a pro tyto účely se formulují a provádějí příslušná kritéria.⁴⁶⁷

Takové zjištěné stěžejní postavení pojmu lidské důstojnosti však neznamená, že by nedocházelo při odůvodňování, výkladech a aplikacích k napětím, neshodám, skepsi a k různým výstupům na základě argumentace tímto stejným pojmem. Typickou oblastí, v níž je zakotveno silné postavení principu lidské důstojnosti a současně se zde setkáváme s různými důsledky jejího používání, či dokonce se snahou ji vyloučit, jsou biomedicínskoetické diskuse, zejména pak ty spojené s otázkami kolem počátku a konce lidského života, jak si naznačíme později.

Vše platí z hlediska obsahových a systematických souvislostí a pojednání, které zde sledujeme. Neznamená to, že by se pojmy lidských práv a lidské důstojnosti z historického pohledu rozvíjely jako na sobě závislé (např. první politicky účinné lidskoprávní dokumenty z 18. stol., mezi nimiž můžeme zmínit Deklaraci práv člověka a občana – Francie, 1789 a Deklaraci nezávislosti Spojených států amerických, 1776, pojem lidské důstojnosti neobsahují).⁴⁶⁸

11.7.2 Redukcionistická a ne-redukcionistická pozice

Přihlásí-li se někdo jako my výše ke vztahu lidské důstojnosti a lidských práv, měl by si být vědom toho, že není hned vše jasné a jednoduché. V rámci daného vztahu najdeme různé přístupy, které si dále stručně představíme.⁴⁶⁹

Pozice, která zastává pojetí lidské důstojnosti jako důvodu platnosti a principu jednotlivých lidských práv, se nazývá redukcionistickou. Říká vlastně, že ochrana lidské důstojnosti je na rovině praktického práva zabezpečena ochranou jednotlivých lidských práv.

Jiný přístup představuje pozice ne-redukcionistická. Ta zastává rovněž charakter lidské důstojnosti jako důvodu platnosti a principu lidských práv, kromě toho

⁴⁶⁷ Bielefeldt Heiner: *Auslaufmodell Menschenwürde? Warum sie in Frage steht und warum wir sie verteidigen müssen*, s. 108-116.

⁴⁶⁸ Srov. Bielefeldt, Heiner: *Menschenwürde. Der Grund der Menschenrechte*. Berlin: Deutsches Institut für Menschenrechte, 2008, s. 20.

⁴⁶⁹ Srov. Rothhaar Markus: *Menschenwürde und Menschenrechte in der Bioethik*. In: Frewer Andreas/ Stephan Kolb/Kerstin Krása (Hg.): *Medizin, Ethik und Menschenrechte. Geschichte – Grundlagen – Praxis*, Göttingen: VRUnipress, 2009, s. 99-104.

spatřuje v lidské důstojnosti specifickou právní garanci, jejíž ochrana se nevyčerpá pouhou ochranou lidských práv. Lidská důstojnost znamená z tohoto hlediska specifický subjektivně právní nárok jedince, který má vlastní normativní obsah vedle právních nároků chráněných lidskými právy.

Tím se dostáváme k tématu možnosti porovnávat lidskou důstojnost s dalšími základními právy v případě nějaké konfliktu. Názory, které nepřipouští možnost porovnávat lidskou důstojnost s dalšími základními právy, protože lidská důstojnost není jedním z lidských práv, ale jejich premisou, označují jednání, která nejsou dovolena kvůli záruce lidské důstojnosti, a to bez ohledu na okolnosti, následky nebo jiná práva, jako zakázaná. Z toho lze také vyvodit, že ze všech základních práv nevyplývají kategorické příkazy nebo zákazy. Zda jsou nějaké jednání či zákon přípustné, nebo naopak zakázané, vyplyne ze zvažování takových práv. Ovšem u ne-redukcionistické pozice jsme se ještě nedozvěděli, jaký dodatečný normativní obsah má garance lidské důstojnosti, co tedy přikazuje, zakazuje či připouští. Jestliže bychom se zeptali jednotlivých přívrženců, dostali bychom dvě základní odpovědi.

První by nás odkázala na výčet jednotlivých případů, v nichž dochází k porušování lidské důstojnosti. Postupuje tedy negativní cestou a tvrdí, že normativní obsah garance lidské důstojnosti nelze určit. Pojem lidské důstojnosti se tím stává souhrnným pojmem vyhotoveného seznamu příkladů. Můžeme se však oprávněně ptát, podle čeho v těchto případech poznají a stanoví zastánci tohoto negativního přístupu, že dochází k porušení lidské důstojnosti, když neuznávají žádný její normativní obsah. Nemusíme ani připomínat námitku s ohledem na právní jistotu.

Druhá odpověď staví na Kantově druhé formulaci kategorického imperativu (tzv. „Objektformel“, „Selbstzweckformel“). K porušení lidské důstojnosti dochází vždy tam, kde má porušení lidského práva takovou povahu, že se při něm konkrétní člověk degraduje na objekt, na pouhý prostředek, na nějakou nahraditelnou veličinu. Takový postup přisuzuje každému lidskému právu určité jádro (z) lidské důstojnosti („einen Menschenwürdekern“), které když se poruší, konstatuje se porušení lidského práva i lidské důstojnosti. Jako kritérium pro posouzení porušení zavádějí zmíněný kategorický imperativ.

I ti, kdo uznají místo zákazu instrumentalizace s ohledem na normativní jádro lidské důstojnosti, kladou uvedenému přístupu mnohé kritické otázky, z nichž si aspoň některé načrtneme. Začneme otázkou, jak by zastánci vysvětlili vztah pouhého zákazu instrumentalizace jedince k sociálnímu porozumění lidské důstojnosti.

Další námitkou, která kromě toho asi míří přímo do srdce ne-redukcionistického přístupu, jsou situace rozhodování a jednání označené jako dilemata, v nichž subjektivní právo na lidskou důstojnost jedné osoby koliduje se stejným právem další osoby, když platí nemožnost zvažovat princip lidské důstojnosti s jednotlivými právy, v nichž je ale obsažena. A pak na příkladu vlastníka lodi, jenž nečinně přihlíží tomu, jak se topí dítě, a nechce ještě k tomu třeba půjčit loď k záchraně, a je přitom třetí osobou přinucen zbrání, aby přispěl nějak k záchraně topícího se dítěte, přichází otázka, zda nejsou i jednání, která mají povahu plné instrumentalizace druhého a přitom je lze považovat za eticky legitimní.⁴⁷⁰

Nicméně i ti, kdo chtějí zpřístupnit smysl lidské důstojnosti pouze negativní cestou (tzv. *ex negativo*; přes právo či práva na ochranu) tím, že konstatují, že tam, kde je člověk ponížen, zvěčněn, zneužit, svévolně poškozen a kde se s ním tedy nezachází jako s někým, ale s něčím, dochází k porušení jeho důstojnosti, vlastně vyjadřují skrytý a nutný odůvodňující obsah, který předpokládá způsobilost k vedení života s vlastní zodpovědností, možnost účasti na společné komunikaci, nárok na spravedlivé zacházení i zajištění nutného minima k lidsky důstojnému životu.⁴⁷¹

11.8 Kdo je nositelem a adresátem oprávněné ochrany?: extenze morálně právního statusu

Spornými body u odůvodnění specifického morálního statusu prostřednictvím příslušnosti k lidskému rodu jsou rovněž diskuse a neshody, zda vůbec či nakolik náleží tento status těm členům lidského rodu, kteří ještě (např. embrya, novorozenci), trvale či přechodně (např. někteří lidé s určitým postižením) a už (např. lidé v kómatu, s demencí) nevykazují potřebné vlastnosti personality, charakteristiky či zájmy pro přiznání morálního statusu. Tím navazujeme na téma odůvodnění (proč) morálního statusu tématem kritéria uznání, a tedy otázkou, kdo je pak zahrnut do okruhu těch, jimž se přiznává oprávněná ochrana. Proto se hovoří v tomto

⁴⁷⁰ Srov. Hoerster Norbert: *Ethik des Embryonenschutzes. Ein rechtsphilosophischer Essay*, Stuttgart, 2002, s. 14-15.

⁴⁷¹ Srov. Darbrock Peter: *Bedingungen des Unbedingten. Zum problematischen, aber notwendigen Gebrauch der Menschenwürde-Konzeption in der Bioethik*. In: Darbrock Peter / Lars Klünnert / Stefanie Scharden: *Menschenwürde und Lebensschutz. Herausforderungen theologischer Bioethik*, s. 153.

smyslu o extenzitě morálního statusu. Také spatřujeme, že odůvodnění a kritérium nejsou totožné, přičemž kritérium bude nutno vždy legitimovat důvodem pro morální status. V hrubých obrysech si proto nyní načrtne některé uváděné pozice.⁴⁷²

11.8.1 Kritéria příslušnosti k lidskému rodu, aktuálně nalezených zájmů a vlastností personality

U argumentace příslušnosti k lidskému rodu nebude otázka považována za morálně relevantní, protože důvod a kritérium jsou vlastně totéž. Další pozici bude představovat kritérium aktuálně nalezených zájmů a vlastností personality (řekněme způsobilost jednat, autonomie). Tím se okruh pro přiznání morálního statusu (lidské důstojnosti a fundamentálních práv) omezí a jeho přiznání někomu bude učiněno závislým na očekávaném ohledu druhých. Dále může nastat nejistota (například u lidí se závažným mentálním postižením, u lidí v kómatu, u novorozenců, u fází života před narozením) ohledně toho, zda a nakolik jsou přítomny ony aktuální způsobilosti, vlastnosti či charakteristika.

11.8.2 Zásada obezřetnosti a proporcionality

K řešení se snaží přispět pozice zásady obezřetnosti („*precautionary principle*“, „*Vorsichtsprinzip*“). Ta bude doporučovat jednání bezpečnější, opatrnější ve prospěch ochrany. Ovšem u embryí a novorozenců někdo konstatuje, že u nich je nezpůsobilost zřejmá a tato zásada nebude morálně relevantní. Stejně tak nepřispěje zásada k ospravedlnění nějaké fáze (cézury) – například od narození – jako začátku platnosti morálního statusu.

Ještě si představíme pozici odstupňovaného morálního statusu. Je uváděna pod pojmem zásada proporcionality („*principle of proportionality*“, „*Proportionalitätsprinzip*“) a je spojována se jménem Alana Gewirtha, jenž mimochodem v návaznosti na Kanta vyslovil imperativ, který vyzývá každého, aby jednal vždy v souladu s konstitutivními právy příjemce jeho jednání i v souladu se svými konstitutivními právy. Zásada proporcionality říká, že je-li důvodem přiznání zvláštního morálního statusu způsobilost praktického rozumu a jednání, pak je jen částečné vlastnění této charakteristiky důvodem pro přiznání odstupňovaného morálního statusu. S růstem způsobilosti pak proporcionalně rostou i příslušná oprávnění. Nejedná se ale o stejný přístup odstupňování připisování lidské důstojnosti a fun-

⁴⁷² Srov. např. Düwell Marcus: *Bioethik. Methoden, Theorien und Bereiche*, s. 103, 106-111.

damentálních práv, jak jsme popsali jinde v textu v souvislosti s fázemi prenatalního vývoje, kde šlo o větší, menší nebo žádný morální status. Zde se vyslovuje názor, že bytostem, které jsou jen částečně vybaveny touto charakteristikou, náleží minimálně omezeně morální ochrana. Tímto krokem jsme se přiblížili k argumentu potenciality, který již řadíme mezi pozice, které se neomezuji na kritérium aktuálního pohledu a výskytu, jak si lépe ukážeme na argumentaci označované pomocí zkratky „SKIP“ v kontextu morálně právního statusu lidského života před narozením.

11.9 Metafora vrozené důstojnosti člověka

Zároveň chceme překonat i nebezpečí idealistického a biologického čtení prvního článku Všeobecné deklarace lidských práv, máme-li si znovu připomenout jeho první část: „*Všichni lidé rodí se svobodní a sobě rovní v důstojnosti i právech.*“ Nemusíme poukazovat na rozdíly, do nichž se děti v různých rodinách, prostředích či koutech světa rodí, a na rozdílné startovní životní základy a podmínky i celoživotní následky, které z toho pro ně plynou. Taková zkušenost a námitka by způsob popisující skutečný stav vyvrátila a odhalila jeho neplatnost. Také se musíme ptát na ty, kteří se ještě nenarodili a jsou ve stádiu před narozením (prenatálním). Proto můžeme rozumět konstatování dokumentu jen jako normativně kritickému určení, o jehož naplňování se má usilovat, k němuž je potřeba se stále více přibližovat a jež slouží jako silný etickoprávní nástroj pro kritiku praktik a poměrů, které jsou s ním v rozporu (viz např. různé diskriminace). Předložená interpretace je rovněž v souladu s chápáním věcného původu lidských práv a jejich katalogu jako neuzavřeného procesu učení se rozpoznávat a rozlišovat projevy bezpráví a odpovídat na nové výzvy.

11.9.1 Modifikovaná teorie uznání: zásadní pozice inherentního sociálního statusu

Tímto směrem určitým způsobem postupuje i modifikovaná teorie uznání subjektů lidské důstojnosti, která se vyvaruje chápání důstojnosti jako součásti blíže nespecifikované „přirozené výbavy či přirozenosti“ jedince, jež skýtá riziko, že se lidská důstojnost vyjádří či konkretizuje pomocí empirických psychofyzických znaků, vlastností a způsobů (tento přístup přes přirozenost se proto někdy označuje jako „*teorie věna*“). Nesprávně se také čte a vykládá pojem „přirozené nebo vrozené lidské důstojnosti“ z lidskoprávních dokumentů a zapomíná se na fakt, že výraz

vrozená znamená, že je myšlen metaforicky a že je vhodnější zanechat znění „*inherentní*“ a nepřekládat jej zavádějícím způsobem jako „přirozená“. Upravený model teorie uznání umí překonat slabé stránky a nedorozumění spojené s teorií uznání, jež vysvětluje lidskou důstojnost jako výsledek procesů společenského uznání. Lidská důstojnost zde vystupuje jako „*pozice elementárního postavení (statusu)*“ pouze na základě společenského příslibu, prostřednictvím něhož je člověk přijat do společenské sítě „*všeobecného respektování subjektů důstojnosti.*“

Riziko spočívá v tom, že by mohla společnost nebo někdo v ní přiznávat důstojnost dle libosti nebo libovůle, takže by mohly být někteří lidé či skupiny lidí vyloučeni. Někteří zastánci teorie uznání totiž konstatují, že se důstojnost konstituuje v sociálním uznání, a to skrze pozitivní hodnocení sociálních nároků na respekt. Nebo vážou uznání člověka jako subjektu lidské důstojnosti na jeho schopnost se prokázat jako společensky užitečný v rámci evaluační praxe oceňování (hodnocení).

A vyjadřují otevřeně důsledky, které znamenají: bez takového ocenění není žádná důstojnost; žádnou důstojnost nemá ten, kdo je k ničemu a kdo se v ničem neprokázal jako užitečný (prospěšný). Záleží tedy na tom, jaké dostane jedinec hodnocení ze strany společnosti. Nepřekvapí nás, že nechtějí uznávat důstojnost zejména lidem s demencí a v kómatu.

Mohli bychom se přívrženců této teorie třeba ptát, co bude negativní ocenění určitých lidí pro ně znamenat například s ohledem na právo na ochranu života. Dále jestli je akt uznání přenechán libovůli členů společnosti, nebo zda stojí již na předchozím závazném vzájemném uznání každého. Zda tedy existují nejprve závaznosti pro příslibení respektovat lidskou důstojnost, nebo toto respektování teprve interaktivně vzniká z ničeho. Normativní akty, jak jsme naznačili výše, předpokládají respektování lidské důstojnosti subjektu možné zodpovědnosti. Vzájemné respektování lidské důstojnosti představuje důvod umožnění příslibení a toto příslibení tedy teprve nevytváří respektování lidské důstojnosti. Procesy společenského uznání mohou lidskoprávní princip lidské důstojnosti jen potvrzovat, a proto ji nemohou konstituovat. Riziko libovůle a svévole, plynoucí z takového etiketování či klasifikačního značkování, je značné. A nemusím ani připomínat bolestné historické zkušenosti, kdy byli určití lidé či skupiny lidí považováni za občany „druhé a nižší kategorie“ i systematicky likvidováni.

Proto se nabízí modifikovaná teorie uznání, jež správně čte výraz inherentní (vrozená) důstojnost a nepřehlíží sociální či společenské procesy a která přibližuje

lidskou důstojnost jako „základní pozici vrozeného sociálního postavení (statusu)“, která konstituuje normativní interakce mezi lidmi a zakládá jejich základní a nezadatelná práva. Inherentní důstojnost je člověku metaforicky řečeno „vrozena“ jako jeho zásadní práva, jejichž je základem. Metafora právě vystihuje prvek nelibovůle a proti svévoli jakéhokoli společenského hodnocení a přidělování. Vyjadřuje současně „zkušenost normativní závaznosti vůbec, která představuje základní údaj morálky a práva, za nějž není možno dále jít. Jen odtud se zpřístupňuje axiomatický status lidské důstojnosti“.⁴⁷³

11.9.2 Modifikovaná teorie uznání v horizontu důstojnosti na základě stvoření a ospravedlnění

Ke stejnému výsledku dojdeme, začleníme-li takto modifikovanou teorii uznání do horizontu kriticko-normativní ideje člověka stvořeného k Božímu obrazu a podobnosti, který vrcholně ukázal a naplnil Ježíš Kristus. V NĚm jako jedinečném výkladu neviditelného Boha (srov. Jan 1,18) přichází od živého Boha stvořitele ke každému člověku bezpodmínečný dar-nabídka bezprostředního přijetí, vztahu, napojení se na Boží život a život z něho a v souladu s ním. Jen tímto způsobem, při zachování tohoto pořadí může být člověk uschopněn k tomu, aby byl v Božích očích dobrý a spravedlivý. Z tohoto důvodu hovoříme o ospravedlnění na základě víry v Ježíše Krista a z něho pramenící cesty následování a stálého připodobňování se Mu. Připomeneme si v této souvislosti aspoň ve zkratce základní vzorec křesťanské mravnosti (nejprve dar, a pak úkol, nejprve bezpodmínečné přijetí, uschopnění, proměňování, a z toho důsledky a požadavky). Stejně tak si vzpomeneme na vybalancované přikázání lásky.

Pro teorii uznání z řečeného vyplývá, že konstitutivní událostí pro uznání lidské důstojnosti bude stvořitelské a spásné oslovení a vztah Boha k člověku, jemuž mají odpovídat mezilidské vztahy, ve kterých jsou lidé povinováni k vzájemnému bezpodmínečnému respektování a úctě. Setkávají se zde ti, kdo stejně vděčí za své bytí stvořitelské a osvobozující lásce a náklonnosti Boha. Bude to znamenat nedisponibilitu lidské existence. Na takovém pevném základě se mohou zdařile rozvíjet osobní identita, lidské vztahy a lidská pospolitost, protože svobodnému a vzájemnému uznání a přijetí předchází již existující morálně-právní status lidské důstojnosti každého partnera v síti vztahů. Tento morálně-právní status se tedy nezakládá

⁴⁷³ Bielefeldt Heiner: *Auslaufmodell Menschenwürde?*, s. 50-56.

vzájemným uznáním a přijetím ve vztazích. To zamezuje nebezpečí nesouměrné závislosti, quasi stvořitelskému jednání a svévolnému vylučování, které by hrozilo, když by byl někdo ve své důstojnosti odkázán na faktické uznání druhým nebo sociálním okolím. Mezilidské vztahy přijetí, vzájemného uznání, lásky, důvěry a péče zajišťují pak zdařilý rozvoj takového bytí osoby.⁴⁷⁴

Dle teologickoetického pohledu zve živý Bůh prostřednictvím příběhu a díla Ježíše Krista všechny lidi na cestu následování, jejíž součástí je i osvobození druhých od různých diskriminací, bezpráví a utrpení, a „vybavuje je důstojenstvím a právy, aby mohli dostat všem úkolům, které se před nimi otevírají při tomto usilování. Touto afirmací lidských bytostí (...) je vyhlášeno, že jsme ospravedlněni z pouhé milosti. V intenci ospravedlnění působíme tehdy, když své bližní ospravedlňujeme, tj. přiznáváme-li jim důstojnost a práva, jichž jsme sami sola gratia (pouhou milostí) účastni.“⁴⁷⁵

Tím se lidskému společenství, jež přiznává důstojnost a lidská práva těm, kdo do něho vstupují, připomíná ještě vyšší instance, která jako prvotní zakládá důstojnost každého, jejíž nejsou původci, ale také účastníci. Dále se tak společenství chrání před tím, aby se nestávalo hodnotitelem, jenž rozhoduje o bytí či nebytí lidských bytostí a o tom, který život je, nebo není hoden života.⁴⁷⁶

Obsahy obou předchozích odstavců zdůraznily myšlenku normativní univerzality lidské důstojnosti a z ní vyplývajících lidských práv. Aby mohly lidské bytosti – a to zejména ty nejslabší a nejzranitelnější - takové etické, právní a politické rozhodnutí a určení naplňovat, je nutno, aby jim ostatní osoby již existujícího lidského společenství, v němž si navzájem uznávají a garantují důstojnost a lidská práva, „již předem přiznaly důstojnost a s ní spojená práva“, a to „bez ohledu na proces jejich tělesné konstituce, včetně dalších psychických a duchovních konotací, bez nároků na jakýkoli výkon či zásluhy“.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Srov. Schockenhoff Eberhard: *Ethik des Lebens. Grundlagen und neue Herausforderungen*, Freiburg im Br.: Herder, 2009, s. 202-204.

⁴⁷⁵ Trojan J. S.: *Idea lidských práv v české duchovní tradici*, s. 232.

⁴⁷⁶ Srov. tamtéž, s. 231.

⁴⁷⁷ Tamtéž, s. 230.

11.10 Důležitost pojmu pro plné porozumění lidským právům

Absence pojmu lidská důstojnost v prvních historických, politicky účinných lidskoprávních dokumentech, ani různé pozice, které se týkají vztahu lidské důstojnosti a lidských práv, nebrání tomu, abychom považovali pojem lidské důstojnosti za nezbytný pro porozumění lidským právům a abychom si v této souvislosti představili hlavní argumenty, které se pro tuto nezbytnost uvádějí.⁴⁷⁸

Důstojnost člověka získává v lidských právech instituční ochranu a stává se v nich předmětem výslovného uznání. Tím dostávají lidská práva zvláštního postavení v právním řádu, který se orientuje dle důstojnosti všech a může tak účinně chránit nárok každého na respekt proti možnému porušení státem nebo třetí osobou.

11.10.1 Vnitřní smysluplná závazná spojitost lidských práv

V rámci pojednání o lidských právech se poznamenává, že jsou eticko-politicko-právní odpovědi na veřejně vyslovené zkušenosti strukturálního bezpráví. V tomto smyslu je katalog jednotlivých lidskoprávních norem neuzavřený, tzn. že je otevřen pro nové výzvy a pro odpovědi na další zkušenosti bezpráví. Dalším východiskem je jeden z uváděných hlavních znaků lidských práv, totiž jejich nedílnost, resp. nedílnost jednotlivých kategorií. Proto nás první argument odkazuje na potřebný jednotící prvek celku lidskoprávních norem, který dává spojující závazný smysl či kontext. Lidskoprávní princip lidské důstojnosti proto zajišťuje vnitřní jednotu lidských práv. Zamyslíme-li se nad otázkou, v čem blíže spočívá ona vnitřní soudržnost lidských práv, pomůže nám opět pojem lidské důstojnosti. Všeobecná deklarace lidských práv vyjadřuje normativně kritický ideál, že jsou si všichni lidé rovni v důstojnosti, svobodě a základních právech. Použije přitom metaforu o vrozené důstojnosti a vrozených právech. Tato metafora nás zpravuje o styčném bodu, na základě něhož se ona důstojnost a z ní vyplývající práva uznávají. Myslí se lidské bytí či lidství nebo prostě fakt, že jde o člověka. Lidská důstojnost a lidská práva jsou proto dána již samotným faktem výskytu lidského bytí. Důstojnost každého člověka vztažená k jeho lidskému bytí bez ohledu na jakékoli potřebné znaky zakládá tzv. normativní univerzalismus lidských práv, který tak v první řadě pojmenovává vnitřní kvalitu kategorie těchto práv. Normativní univerzalismus lidskoprávních

⁴⁷⁸ Srov. Bielefeldt Heiner: Menschenwürde. Der Grund der Menschenrechte, s. 20-33; Bielefeldt Heiner: Auslaufmodell Menschenwürde? Warum sie in Frage steht und warum wir sie verteidigen müssen, Freiburg im Br.: Herder, 2011, s. 105-144.

nároků spočívá v tom, že jsou formulovány pro inkluzi a nediskriminaci. Kdyby někdo naopak oproti tomu vázal lidská práva na nějaké podmínky, mezi nimiž můžeme uvést výkony, osobnostní znaky, společenské postavení, pohlaví, věk, sexuální orientaci, barvu pleti, vyznání apod., hovořili bychom o právním partikularizmu, který by znamenal vyloučení a diskriminaci.

11.10.2 Horizont zodpovědné svobody

Například dle Všeobecné deklarace lidských práv má každý právo na svobodu (viz čl. 3) a svobody (viz např. čl. 13, 18, 19). Státy v preambuli vyznávají, že uznání důstojnosti a uznání rovných a nezcizitelných práv je základem svobody ve světě, že se rozhodly vytvořit lepší životní podmínky ve větší svobodě a zavázaly se zajistit základní svobody. Jednotlivé uvedené svobody odrážejí známý výrok amerického prezidenta Roosevelta z roku 1941, který hovořil o čtyřech svobodách, a sice svobodě slova, svobodě vyznání, svobodě od strachu a svobodě od nouze. Tyto svobody lze vlastně považovat za hrubé vyznačení nedílných kategorií lidských práv. Charta základních práv EU nadepisuje Kapitulu II Svobody.

Jednotlivá lidská práva či jejich kategorie se doplňují v cíli zajistit svobodný sociální řád, který odpovídá důstojnosti člověka. Ať už odůvodníme důstojnost vyjádřením o člověku jako subjektu zodpovědnosti nebo kantovsky, že se s ním vždy musí jednat jako s účelem o sobě a nikdy pouze jako s prostředkem, nebo pomocí ideje člověka stvořeného k Božímu obrazu a podobnosti, dostaneme se k jejímu praktickému institučnímu zaručení prostřednictvím základních práv na svobodné sebeurčení a svobodné spolurozhodování a odtud k možnosti svobodného utváření společnosti či společenství. Před očima zde máme pojetí člověka jako jedince v různých vztazích. Proto mají základní práva jedince vždy i společenstevní rozměr (například právo na svobodu vyznání se týká jedince i společenství stejně vyznávajících, jak se toho ještě více dotkneme v tématu svobody vyznání jako příkladu jednoho ze základních a zakládajících lidských práv).

11.10.3 Zásadní rovnost

Výše jsme připomněli článek 1 Všeobecné deklarace lidských práv, který nás upozornil na vnitřní souvislost lidské důstojnosti, svobody a rovnosti. Charta základních práv EU zařazuje po zmíněných kapitolách I Důstojnost a II Svobody kapitolu III Rovnost. Proto se nyní zastavíme u univerzální lidské důstojnosti, jež

zahrnuje všechny lidi bez rozdílu, jako základu všech lidských práv chápaných jako práv rovnosti. Zajímavým podnětem k zamyšlení může být fakt, že právě kapitola III Rovnost Charty obsahuje článek Zákaz diskriminace (21). Můžeme to číst tak, že všichni lidé se mají ve svých základních právech respektovat stejně. Nemají-li se práva svobody stát pouhými privilegii nějaké skupiny, ale mají-li zůstat univerzálními lidskými právy, musí být právy rovnosti. Všichni lidé tak mají mít stejnou možnost nacházet a uskutečňovat pro sebe a ve společenství s druhými své vlastní koncepty života. Lidskoprávní nárok na rovnost dostává konkrétní obrysy prostřednictvím zákazu diskriminace.

11.10.4 Nezcizitelná (nezadatelná) práva

Lidskoprávní princip lidské důstojnosti náleží každému pouze na základě lidství. Každému je možno a nutno ji jen uznat a nikomu ji nelze odebrat a nikdo ji nemůže ztratit či se jí zříci. Lidská práva, která z ní vyplývají a v nichž nalézá výslovné uznání, jsou proto právy zcela zvláštní právní kategorie a člověk je nemůže proto získávat nebo ztrácet. Proto se označují jako nezcizitelná či nezadatelná („inalienable“, „unveräußerliche“). Tím se ale nevyklučuje, že mají v mnoha případech omezenou platnost, že mohou kolidovat s jinými právy (např. právo na svobodu projevu a právo na ochranu osobní cti a dobré pověsti) a že mohou v komplexních procesech zvažování narážet na své hranice. Vzhledem k jejich postavení a právní síle je pak důležité, že jsou stanovena kritéria a hranice, v rámci nichž zvažování a omezení probíhá a jimiž se má zabezpečit ochrana jádrového obsahu daného lidského práva.

Jak zdůrazňuje bývalý dlouholetý ředitel Německého institutu pro lidská práva Heiner Bielefeldt, „*důstojnost člověka jako subjektu zodpovědnosti nachází své uznání na jedné straně v obsahové substanci lidskoprávních záruk. Na straně druhé se projevuje také ve vydíferencovaných ustanoveních, která mají zajistit pečlivé, precizní a ohleduplné zacházení s případnými omezeními lidskoprávní svobody, i v péči a dalším rozvoji oněch právních principů a institucí, které umožňují, že se lidé mohou účinně bránit proti zásahům do svých práv. Teprve v souhrě komplexních obsahových a institučních zajištění získává pojem nezadatelných lidských práv konkrétní právní kontury.*“⁴⁷⁹

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 26.

11.10.5 Morální báze

Pojem lidské důstojnosti nezačal svou „kariéru“ nejprve jako právní princip. Do lidskoprávních dokumentů se dostal z filosofickoetické tradice. Duchovně-etické tradice dovedou odůvodnit důstojnost člověka prostřednictvím svých základních normativních textů. Tím poukazujeme také na skutečnost, že pojem lidské důstojnosti má své nezastupitelné postavení nejen v právu, ale i v etice.

Mateřský lidskoprávní dokument Všeobecná deklarace lidských práv (1948) neměl jako takový původně charakter silného práva, nýbrž významného morálního a politického apelu či projektu. Místo lidské důstojnosti, svobody a rovnosti v něm jsme již vyznačili. Nyní ještě doplníme, že se v preambuli této deklarace dočteme o tom, že ji Valné shromáždění vyhláší jako „*společný cíl pro všechny národy a státy za tím účelem, aby se každý jednotlivec a každý orgán společnosti (...) snažil vyučováním a výchovou rozšířit úctu k těmto právům a svobodám a zajistil postupnými opatřeními vnitrostátními i mezinárodními jejich všeobecné a účinné uznávání a zachovávání jak mezi lidem členských států samých, tak i mezi lidem území, jež jsou pod jejich pravomocí*“. Adresáty závazku uznávat a zachovávat lidská práva a šířit úctu k nim jsou vedle států i jedinci a orgány společnosti. Vzájemně si uznávat a ctít důstojnost a s ní spojenou zodpovědnou svobodu náleží přece do etické kategorie lidských postojů, rozhodování a jednání a do uvažování o tom, oč vlastně v etickém rozměru jde. Seznámili jsme se rovněž s normativním univerzalismem a nezadatelností lidské důstojnosti a lidských práv.

Vše směřuje k závěru, že lidská důstojnost a z ní vyplývající lidská práva nepatří jen do mezinárodního práva a právního řádu daného státu a že tedy nepředstavují jen zvláštní vnitřní právní kvalitu, ale že mají svůj etický charakter. Nakonec se lidská práva zasazují do pomezí práva a etiky a jsou důležitá pro pojednání o vztahu práva a etiky, resp. práva a morálky. Morálnímu aspektu lidských práv se věnujeme v tématu hlavních znaků lidských práv.

Zde přicházíme ze strany další argumentace, jež se týká nezbytnosti pojmu lidské důstojnosti pro plné porozumění lidským právům, resp. v této souvislosti se týká jejich morálního rozměru. Uznávat lidskou důstojnost je totiž také a primárně etickým příkazem. Každému člověku náleží respekt, protože je nezúčtovatelným subjektem v síti mezilidských závazností. Každý člověk lidských práv vystupuje jako morální a právní subjekt. Citace preambule Všeobecné deklarace lidských práv nás upozornila na fakt, že každý člověk je zavázán vůči sobě i druhým pečlivým a soli-

dárním zacházením se základními právy. Patří k tomu důsledek, že aspekt právní i morální zodpovědnosti je nezbytný pro uskutečňování lidských práv. Předmětem právní zodpovědnosti, jež se dotýká především státu, i morální zodpovědnosti, která se obrací na každého člověka, je totiž uznat každého člověka v jeho důstojnosti jako subjektu zodpovědnosti. Respektováním lidské důstojnosti se ctí žitá práva (na) svobody.

Právě kvůli zodpovědné svobodě je nezbytný odkaz na morální bázi lidských práv. Nemusí docházet k odtržení právních diskusí o lidských právech od jejich etických pramenů a je možné chápat nezadatelnost (nezcizitelný) nárok lidské důstojnosti a lidských práv jako společnou výzvu pro právo a etiku. Nikdo se nemusí také strachovat, že lidská práva neobsahují povinnosti či zodpovědnosti a je potřeba je v tomto smyslu nějak doplňovat.

Stále je ve hře otázka, co znamená mít důstojnost. Vycházíme z toho, že morální práva, tzn. legitimní (oprávněné) morální nároky, blíže určují normativní morální obsah lidské důstojnosti. To představuje základ pro právní implementaci některých z nich. Ano, lidská důstojnost je právně chráněna, to ale nemění nic na tom, že stále vyjadřuje morální nárok, který stojí nad pozitivním právem. Pojem důstojnosti ale neznamená vystižení celku (shrnutí práv) morálních práv jedince, ani jen ochranu nejfundamentálnějších práv (shrnutí dílčí skupiny práv). Princip důstojnosti je naopak považován za základ, důvod práv, za fundamentální nárok být uznán/a jako subjekt práv. Proto je ochrana lidské důstojnosti závislá na ochraně tělesné integrity a určitých základních svobod. Normativní obsah principu lidské důstojnosti je přesto jiný než jednotlivých práv. Nelze její ochranu jen tak položit do řady vedle ochrany dalších morálních dober (např. tělesná integrita, právo na sebeurčení, zásada nepoškodit). Jedná se o fundamentálnější pojem, který vnitřně souvisí s ochranou ostatních morálních dober, nelze jej ale s nimi porovnávat, a proto učinit předmětem porovnávání užiteků či prospěchu. Pojem lidské důstojnosti vyjadřuje zásadní soud o morálním statusu člověka, který příkazuje zabraňovat rozvoji svobody (negativní práva), vytvářet nezbytné předpoklady pro autonomní vedení života (pozitivní práva) a zajišťovat politickou participaci (politická práva).⁴⁸⁰

⁴⁸⁰ Srov. Düwell Marcus: Bioethik. Methoden, Theorien und Bereiche, s. 76-79.

Lidskou důstojností se označuje lidské bytí vůbec či specifická lidskost člověka a považuje se za shrnující základní kritérium etického jednání. Proto je potřeba dávat pozor na inflační nereflktované používání tohoto principu v jednotlivých případech.⁴⁸¹

11.10.6 Otevřenost pro spirituálně etické obsahy

Lidskoprávní pojem lidské důstojnosti představuje vykrystalizovaný společný základní obraz (pojetí) člověka. Sledovali jsme, jak se tomuto pojmu dostává výslovného uznání a konkretizace v základních právech. Při tvorbě Všeobecné deklarace lidských práv v roce 1948 navrhla Brazílie, aby se do dokumentu začlenila biblická idea člověka stvořeného k Božímu obrazu a podobnosti. Návrh byl odmítnut, protože by se mnozí nemohli přihlásit k takovému pojetí člověka. Z druhé strany šlo a musí jít stále o to, aby se ani vyznavači různých spirituálních tradic či náboženství necítili být vyloučeni, resp. aby se mohli k lidské důstojnosti a z ní vyplývajícím lidským právům hlásit a angažovat se za jejich respektování. Z uvedených důvodů není pojem lidské důstojnosti v dokumentech definován a je tím určitým způsobem abstraktní a otevřený pro různé náboženské, filosofické a světonázorové konkrétní obsahy. Proto přibližování se porozumění pojmu lidské důstojnosti přes výklad elementárního nároku každého člověka, aby byl respektován jako subjekt zodpovědnosti, který nachází výslovné uznání v (právně) zaručených lidských právech, dává dle Heinera Bielefeldta prostor pro rozmanitost konceptů života a pojetí člověka.

Pro prosazování lidských práv je velmi důležité, aby za nimi stáli lidé z různých náboženských tradic, které obsahují motivační potenciál pro etické i právní angažování se ve prospěch lidských práv.

Aby se zabránilo obavám a zneužití ve vztahu k svévolným vyplněním pojmu lidské důstojnosti různými náboženskými a světonázorovými proudy, je důležitá a vhodná shoda na normativním kritickém obsahu pojmu lidské důstojnosti, která je principem a důvodem platnosti centrálních bezpodmínečných univerzálních práv, práv rovnosti a svobody. Proto může princip lidské důstojnosti jako základ lidských práv sloužit naopak jako nástroj kritiky a změny různých praktik uvnitř náboženství a světonázorových uskupení.

⁴⁸¹ Srov. Mieth Dietmar: Grenzenlose Selbstbestimmung? Der Wille und die Würde Sterbender, Düsseldorf: Patmos, 2008, s. 34, 36.

Lze jen souhlasit s tím, že „ideji lidské důstojnosti přísluší stěžejní význam pro produktivní a kritická setkávání mezi moderní myšlenkou lidských práv a náboženskými tradicemi“.⁴⁸²

Univerzální základní lidské právo na svobodu vyznání jako výraz respektu k důstojnosti člověka v sobě zahrnuje také oprávnění a možnost, aby církve a náboženské společnosti odůvodňovaly a interpretovaly lidskou důstojnost a lidská práva na základě svých teologicko-etických tradic, a tím přispívaly k humánnímu utváření společnosti a vzájemného soužití. Vztah církví a náboženských společností k lidským právům dostane (i proto) spolu s rozvedením základního práva na svobodu vyznání prostor na jiném místě této publikace.

11.11 Lidská důstojnost jako nejvyšší morální a právní princip

Lidskoprávní dokumenty hovoří o nedotknutelné lidské důstojnosti jako principu v právu a etice. Takové označení a pojetí znamená završení vývojového procesu určitých fází používání pojmu důstojnosti člověka v dějinách. K uznání lidské důstojnosti v právním řádu dochází tím, jak jsme podotkli výše, že se uznají každému člověku vrozená a nezadatelná práva a učiní se součástí pozitivního práva. Lidská důstojnost a z ní vyplývající centrální práva poskytují kritérium, jež dovoluje posoudit, zda je právní řád morálně legitimní (spravedlivý). Fázi, v níž toto platí, zahájilo a silně ovlivnilo evropské osvícenství reprezentované filosofií Immanuela Kanta.⁴⁸³

11.11.1 Kantův kategorický imperativ jako odůvodnění a výklad

Jeho formulace kategorického imperativu má stále své místo v odůvodňování a výkladu pojmu lidské důstojnosti. Proto si dále aspoň načrtne stěžejní výpovědi Kantovy filosofické etiky.

Kant konstatuje, že musí existovat něco, co je v sobě dobré, a proto nepodléhá vnějšímu ohodnocení jako ceně na trhu, co je apriorní dobro, bezpodmínečně ustanovení, a označuje tím *bezpodmínečnost lidské důstojnosti*.⁴⁸⁴ Rozdíl bezpodmí-

⁴⁸² Düwell Marcus: Bioethik. Methoden, Theorien und Bereiche, s. 32.

⁴⁸³ Srov. např. Höffe Otfried: Ein Weg zur Menschenwürde. In: Frewer Andreas/ Stephan Kolb/Kerstin Krása (Hg.): Medizin, Ethik und Menschenrechte. Geschichte – Grundlagen – Praxis, s. 86, 93.

⁴⁸⁴ Heuser Stephan: Menschenwürde. Eine theologische Erkundung, Ethik im Theologischen Diskurs, Band 8, s. 141.